

РММ «Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы»
6D040400 – «Дәстүрлі музыкалық өнері» мамандығы бойынша (PhD)
философия докторы дәрежесін алу үшін дайындалған
Жаменкеев Ержан Ерболатовичтің
«Қазақтың домбыра дәстүріндегі күлкі мәдениеті» атты
диссертациясына бейресми рецензенттің
ПІКІРІ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Кез келген әлем халықтарының күнделікті әлеуметтік-тәрбиелік қолданған тұрмыстық бұйымдары мен тілдік құрылымдарына орай ғасырлар бойы лексикологиялық ерекшеліктері қалыптасып, ол өз кезегінде сол халықтың әдет-ғұрпынан, мақал-мәтелдерінен, аңыз-ертегілері мен жаңылтпаш әңгімелерінен көрініс тауып отырған. Ауыз әдебиетінен ажырамас рухани кеңістігі – әзіл оспақпен де өрнектеліп отырған. Сәйкесінше, музыкалық аспаптар халықтың көңіл күйінен сыр шертіп сол дәуірдің тыныс-тіршілігінен хабардар еткен. Адамзаттың рухани-мәдени өміріндегі әзілдің бағзы заманнан бері көркем сөз өнерімен музыкаға астасып, ұлттық музыка әлемінде де әзілдің өз орнын тауып аспаптық музыкада да өзіндік ерекшеліктерге ие болуымен сипатталады. Қазақ халқының аспаптық музыкасында домбыраның күй арқылы оқиғаны баяндау, естірту, айтысу, әзілдесе білу, күлдіру, астарлап ой тастау сынды қабілеттерінің тыңдаушы тараптың шешім қабылдауына, не болмаса оқиға шешімінде адам тағдырына әсер етіп, тарих толқынын өз ішіне бұрған сәттері аз емес. Қазақ халқында күй әлемі – өзіне тән рухани болмысының айнасы дейтін болсақ, ондағы ментальды тылсым ақпаратты беруші мен қабылдаушы тараптар да сол сезімге толы ішкі жан дүниесінің байлығын бойына сіңіріп, үнсіз де тілсіз түсінісе білген. Сол себепті күй – адам мінезінен, ішкі жан-дүниесінен, оның білімі мен тапқырлығынан хабар беріп, адамның жан әлемінің ішкі пернелерін баса отырып, баяндап жатқан оқиғаның өрбуіне орай, адамның көңілді де қуанышты, шаттыққа толы сәттерін еш бүкпесіз сол қалпында бейнелеп мың құбылатыны сөзсіз. Яғни, домбыраның күмбірлеген үні мен домбырашының өне бойынан сол толастаған көңіл күй шарықтау шегіне жетіп тыңдаушыға ағыла құйылған сәтте, орындаушының саусақ қимылы мен шынтағы, орайы келген кезде иығын қағып қалуы, басы, бет әлпеті мен құлағының көңіл күйге орай мимикалық қозғалысы отырысы мен тербелісі, басқа да іс-әрекеттері бір күйдің мазмұн-мағынасын ашуда сөзсіз септігін тигізетіні белгілі. Сол себепті, тыңдаушының рухани-моральдік қажеттілігін қанағаттандыруда күйші мен күйдің ондағы әзіл нышандарының үйлесімділікпен тыңдарманға жетуі музыкалық мәдениеттің әрі ұлттық құндылығымыз домбыраның аспаптық жәдігер ретінде дамуына да өлшеусіз үлес қосатынын ескеретін болсақ, аталмыш ғылыми диссертациялық жоба өзінің тақырыптық өзектілігін толық ақтай алды деп баға беруге болады.

Квалификацияланған ғылыми жұмыс бойынша(PhD)философия докторы дәрежесін алу талаптары аясында қол жеткізген ғылыми нәтижелері. Қазіргі таңдағы өнер әлемінде күй тыңдаушы тарап пен орындаушы жастардың қатарын едәуір көбейтуге, жалпы дәстүрлі музыкалық әзілді насихаттауда, мәдени жобаларға кеңінен қолдануға күш салуда зерттеуші барлық әдіс-тәсілдерді келтіруге тырысқан. Домбыра дәрісі пәндік бірлік ретінде оқытылатын колледж, консерватория мен академия сынды әр түрлі оқу орындарындағы оқу үдерісіне және сахна төріне әзіл күйлердің жүйелі түрде енуіне, оның ғылыми негізделген бағытта оқытылуына ғылыми-теориялық тұрғыда орынды баға берілген.Зерттеу нәтижелері «Қазақ музыкасының тарихы», «Этносольфеджио», «Орындаушылық өнер тарихы» пәндерінің мазмұнын едәуір толықтыра алатыны ауқымды түрде көрсетілген.Сонымен қатар, күй зерттеу саласында «Әзіл күйлер» деген атаумен ғылыми негізделген күйлер категориясы қолданысқа кіруіне бұл зерттеу жұмысының ғылыми нәтижесі зор екендігі аңғарылады. «Айтыс» өнеріндегідей «Күй тартыс» өнерінде дебәсеке шартына әзіл күйлерді қосу арқылы, сатылы түрде қайта жаңаша жандандыруға мүмкіндік беретіндігі – диссертацияда егжей-тегжейлі қарастырылған. Зерттеу жұмысында күй синкретті құбылыс ретінде қарастырылып, оған жан бітіріп, оның тотемдік ұғымдармен байланысын жіктеп қарастырып, ондағы бала тәрбиесінде ортеке өнерінің балаларды күлдірте тәрбиелеудегі маңызын айрықша атап өткендігі диссертациялық жұмыстың нәтежиесін салмақтай түсетіндігі білінеді.

Диссертациядағы әрбір ғылыми нәтиженің, тұжырым мен қорытындының негізделу деңгейі мен шынайылығы. Аталмыш диссертацияның ғылыми негізделуі мен дәйектілігі зерттеу жұмысының салмағын арттыра түскен. Атап айтар болсақ, зерттеуші күйлерді *салиқалы әзіл күйлер, емеурін әзіл күйлер, бейәдеп күйлер* депбірнеше суптоптарға бөліп жік-жігімен оның тарихынан мысал келтіре отырып, дерек-дәйектермен өте сапалы түрде зерттеу жүргізе білген. Мысалы,зерттеуші әзіл күйлерді ой токтатқан жасы елуден жоғары адамдар тартса, емеурін күйлерді отызбестен жоғары шамадағы адамдар, ал бәдік, арсыз, дөрекі, есер күйлер әдетте отызбеске дейінгі жас буын арасында тартылған деп пайымдап, өз тұжырымын келтірген. Оған Құрақтың Досжаны тартқан «Бұқтым-бұқтым» күйін дәйек ретінде алып, Досжан күйшінің жиырма бестен асқан кезінде Торғай өзенінің бойындағы Белгібайдың үйінде болған қызбен тартыс оқиғасын ғылыми жұмыс үдерісіне сәтті келтіре білген. Зерттеуші ғылыми диссертациясында ауызекі далалалық тарихнама мен мұрағаттық құжаттарға да терең үңіле білген. Атап айтсақ П. Аравиннің зерттеулерін ұтымды ұтымды пайдаланып, оны егжей тегжейлі ашуға өзіндік үлесін қосқан. Сүгірдің «Ілме», «Бес жорға» күйлері зерттеушінің назарында болып, оның әзілді элементтерінің ұлттық сипат алуын атап өтіп, Алтай өңірінің күйлері,Маңғыстау күйлерінің қол ойнату дәстүріндегі әзілдесу тәсілдері сынды күй дәстүрінің аймақтық зерттеулеріне де айрықша көңіл бөлген. Сонымен қатар,әзіл күйлерді жүйелі зерттеуге деген өзіндік соқпақты сала

білгендігі, күйтанушы ғалым ретіндегі өзіндік пікірі қалыптасқандығын аңғартады. Зерттеуші тақырыптық бірізділік тұрғысынан Б. Аманов, А. Сейдімбек, П. Шегебаев, Т. Әсемқұлов, Б. Жүсіпов, Б. Мүптекеев сынды т.б. ірі ғалымдарымыздың зерттеу еңбектеріне, ауқымды мақалаларындағы әзіл күйлерге байланысты ой-тұжырымдары мен болжамдарына сүйене диссертация тақырыбын аша түскендігін көрсетті. Жоғарыда аталған зерттеу барысының бір қыры күйтанудың А. Жұбанов, Т. Мерғалиев, П. Аравин, А. Айтуарова, Г. Искакова, М. Гамарник, Ғ. Ахмедияров, Р. Малдыбаева, Г. Алсаитова, С. Нұрмолдин, С. Оразалиев сынды кешенді зерттеген ғалымдардың монографиялық базасына негізделгендігі ғылыми жұмыстың деректік негіздемесінің қуатты екендігін көрсетеді.

Әрбір ғылыми нәтежиенің, тұжырым мен қорытындының жаңалығы. Диссертациялық жұмыстың жаңалық тұрғысынан ең алдымен атап өтуге тұрарлығы – күйдің ішкі форматына еніп, оның әзіл саласын тереңірек зерттеуінде. Себебі, адамзат жаратылғалы бері қауымдық бірлестіктер мен тайпа рулық қатынастырға ұласып, қазіргі күнге жеткенше адамзаттың сөйлеу мәдениеті қалыптасып, әзілдесуі де қатар дамығаны баршаға мәлім. Алайда, дәл осы әзілдің аспаптық өнер саласында, оның ішінде домбыраның күй өнеріндегі әзілдесу мәдениетінің зерттелуі – қазақ халқының фольклорлық құндылығына өлшеусіз үлес қосып қана қоймай, жан-жақты зерттелуімен ғылыми тұрғыдағы жаңалығын аңғартады. Сол жаңалықты ашу барысы, қазақтың күй өнеріндегі есер әзіл, арсыз әзіл, бәдікдеп аталатын әзілдің жанрлық топтарымен қатар жаңылтпаш, қалмақ-құмық күйлері зерттеу нысанасы болғандығы диссертацияның ғылыми салмағын арттырған. Зерттеу барысында әзіл күйлерге тән музыкалық төл ұғымдардың анықтамалары нақты пайда болып, домбыра құлағын бұрауымен сабақтас музыкалық әзілдің орындалуына нақты ғылыми-теориялық сипаттама берілген. Диссертацияда зерттеуші домбыра дәстүріндегі әзілдің көркем тәсілдері – саз өнерінің тұтас көркем құбылысы ретінде жаңаша ғылыми нәтиже көрсеткен. Сонымен қатар әлеуметтік тіршіліктегі әзілді күйге ұласуымен, қазақ дүниетанымында күйдегі әзілді тұтас көркем құбылыс деп жаңаша ғылыми көзқарастың қалыптастыра білгендігі қуантады.

Зерттеу барысында қол жеткізілген нәтежиелердің ішкі ғылыми тұтастығы. Диссертациялық жұмысты жазу барысында зерттеуші этнокөркемдік болмыс жүйесіндегі күлкінің пайда болуы мен оның тұрмыс-тіршіліктегі сан қырларын мүмкіндігінше талдап аша білген. Ондағы себеп, кез - келген ғылыми жобаның бастау қаңқасы сол жұмыстың тақырыбын ашудан басталады. Сол тұрғыдан осы күлкінің формалық бірліктерін оның әр халықтардағы көріністеріне тоқталып, жалпы күлкі әзілдің адам баласының мінез құлқының ажырамас бөлігі ретінде қарастырып, оның адаммен бірге қай ұлт, қай салада болсын көрініс табуын өте орында сипаттап өткен. Атап айтар болсақ Еуропа халықтарының этнокөркемдік болмыс жүйесіндегі күлкі міселесін мысалға келтіре отырып, көне дәуірдегі қазақ халқының этнокөркемдік болмыс жүйесіндегі күлкіні салыстыра-салғастыра зерттеу жүргізіп көрген. Зерттей келе күлкімен байланысы бар этнокөркемдік

жанрлардың түп төркіні мен даму сатыларына тоқтай келе комизмнің жалпы тілдік құралдарына да сипаттама бере білген. Нақтырақ айтсақ, Түркі әлемімен байланысына зер салып, күлкімен байланысты негізгі нышандарды айқындай білген. Ары қарай диссертацияның ішкі ғылыми тұтастығын белгілеу мақсатында қазақтың аспаптық музыка саласына ойысып, домбыра дәстүріндегі әзіл күйлер тізбегін талдауға кіріскендігі зерттеудің бірізділігі мен құрылымдық тұрақтылығын аңғартады. Атап айтар болсақ, домбыра дәстүріндегі әзіл күйлер тізбегінің типологиясын талдап, күйдің аңызына ойысып, оның әзілді тұстарын зерттеген. Оның ішінде хылықтық әзіл күйлерден бастап, кәсіпқой күйшілер мен қазіргі заман күйші-сазгерлерінің әзіл күйлерінің аңызына тоқталып өткен. Ғылыми тұрғыда ішкерілей еніп, домбыра дәстүріндегі әзіл күйлердің семантикалық белгілерін, олардың музыкалық тілін, орындалуындағы көрнекілік белгілерін оның ішіндегі ортеке,буын билеріжәне би күйлеріндегі сипаттарын барынша аша түскендігі зерттеу жұмысынананың ғылыми тұтасығын сақтауға өз септігін тигізген.

Қол жеткізген ғылыми нәтижелердіңтеориялық және қолданбалы бағыттағыөзекті мәселелерді шешу деңгейі. Ғылыми нәтежиенің теориялық және қолданбалы бағыты диссертацияның қаншалықты маңызды екендігін анықтап қана қоймай, оның бұдан былай да зерттеу салаларында өзектілікке ие болуын белгілейді. Зерттеу тарихи-типологиялық салыстырмалы-теориялық әрі кешенді әдістерге сүйенеді. Сөз дәйектілігі ретінде, әзіл-қалжыңға негізделген қазақтың күй өнерідәстүрінің ғылымға беймәлім тұстары жайлы тарихи сараптаулар мен қолданыстан тыс,мұрағатта сақталған үнтаспалардығылыми айналымға енгізуге басымдылық беру қазақ фольклорын қолданбалы ғылымда алға ілгерілеуіне жол ашатынын ғылыми ізденуші жақсы жеткізген. Зерттеу барысы әзілді аспаптық шығармаларына сүйене отырып зерттелгендіктен,түркі халықтары мен қазақтың әзіл күйлерінің орындаушылығы мен құрылымына да мән берілгендігі аңғарылады. Музыка саласындағы ғылыми еңбектердің практикалық қолданысын, оның ішінде әзілдесіп айтысу, әзілге негізделген шатастырып күй тартысу,әзіл күйлерге арналған арнайы күй кешінде қазіргі таңдағы орындаушылардың бойынан көрініуіне күш салынған. Күлкінің пайда болуы тұрмыстық ертегілерге және әлеуметтік сатира сарынының пайда болуымен ерекшеленеді дейтін болсақ, оның орасан зор терапиялық әсерінінің болуы, салт-дәстүрде құтдарыту сенімінің туындауы, сонымен қатар күлкінің би өнеріменде сабақтасатындығы ерекшеленеді. Күлкі, ойын-сауықпен қатар жүретін би де адам баласына көңіл-күйсыйлап, белгілі бір тұрмыстық ауыртпашылықты ұмытуға, денсаулыққа пайдасы тұрғысынан айтарлықтай септігі тиетіндігі баршаға мәлім. Жоғарыда аталған дәйектемелерөз кезегінде ғылыми жұмыстың маңыздылығын арттыра отырып, ғылыми нәтежиенің теориялық және қолданбалы бағытында өзекті екендігін көрсетеді.

Диссертациятақырыбына сай жарияланымдары, ғылыми қорытындысы мен тұжырымдарының толыққандылығы.Диссертация жұмысының қағидалары мен нәтижелері, тұжырымдары мен қорытындылары

шетелдік импакт-факторы бар ғылыми басылымдарда және ҚР Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынған ғылыми журналдарда, халықаралық және республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциялар жинақтарында ғылыми мақала ретінде жарияланған. Зерттеу тақырыбы бойынша диссертанттың 7 ғылыми мақаласы жарық көрген.

Андатпаның диссертация мазмұнымен сәйкестігі. Ізденуші Жаменкеев Ержан Ерболатовичтің 6D040400 – «Дәстүрлі музыкалық өнері» мамандығы, өнертану саласы бойынша (PhD) философия докторы дәрежесін иелену мақсатында жазылған «Қазақтың домбыра дәстүріндегі күлкі мәдениеті» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына талдау жасап жалпы мазмұнына жазылған сараптамалық аңдатпа, ғылыми негізділігімен диссертация мазмұнына сәйкес келеді. Зерттеу жұмысының өзектілігі, мақсаты, нысаны, диссертациялық жұмыс құрылымы, қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар, зерттеу пәні мен болжамы, тақырыптың зерттелу деңгейі, зерттеу жұмысының міндеттері мен әдістемелік негіздері толық басшылыққа алынып ғылыми бірізділікпен зерттеу жұмысы тиянақты жүргізілген.

Диссертация мазмұны мен өңдеу тұрғысындағы кемшіліктері. «Қазақтың домбыра дәстүріндегі күлкі мәдениеті» тақырыбындағы ізденуші Жаменкеев Ержан Ерболатовичтің диссертациялық жұмысы ҚР Білім және Ғылым Министрлігінің бекіткен барлық талаптарына сәйкес жазылған. Ақпаратты өңдеу мен оларды бірізділікке келтіріп, ғылыми ағымда пайдалану барысында пунктуация, бастауыш пен баяндауыш арасындағы дефис сынды арасында кезіккен болмашы техникалық кемшіліктер бар. Дегенмен, аталмыш техникалық олқылықтар диссертацияның сапасы мен мазмұнына еш нұқсан келтірмегенін ескертеміз. Диссертация ғылыми тұрғыда дәйектілігімен, практикалық құндылығымен, өзектілігімен, тақырыпты барынша аша түскендігімен қорғауға толық дайын екендігін алға тартамыз.

Ғылыми диссертацияға қойылатын талаптарға сәйкестігі: Ізденуші Жаменкеев Ержан Ерболатовичтің 6D040400 – «Дәстүрлі музыкалық өнері» мамандығы бойынша (PhD) философия докторы ғылыми дәрежесін иелену мақсатында жазылған «Қазақтың домбыра дәстүріндегі күлкі мәдениеті» тақырыбындағы диссертациялық жұмысы ғылыми диссертацияға қойылатын талаптарға сәйкес деп есептеймін.

**ҚР еңбек сіңірген қайраткері,
өнертану ғылымының магистрі,
Құрманғазы атындағы Қазақ Ұлттық
консерваториясының ректоры**

Жүдебаев. А.Ә.

«26» қазан 2018 ж.